

ÖNEMLİ BİR BAŞLANGIÇ NOKTASI: GÖZLEM

Bireyin sanatla tanışması meselesini herkesin kolayca yapabileceği sade, açık ve genel bir gözlemlerle açıklamaya çalışacağız. Burada gözlem kelimesi yahut kavramı üzerinde biraz durmak gerekiyor. Yeri geldikçe konuyla ilgisi ilk bakışta pek kolay kurulamayan bazı kavramsal açıklamalara da yer vereceğiz. Kitabın tamamı okunduktan sonra bu açıklamaların konuyu anlamak ve içselleştirmek noktasında tamamlayıcı bir rolü olduğu görülecektir.

Gözlem, bilgi edinme ve düşünce üretme eylemlerimizde çok önemli bir başlangıç noktasıdır ve bunu bütün insanlar yapar, yapabilir. Yeter ki dikkatlerini bir mesele etrafında yoğunlaştırabilsinler, gözlem neticesinde edindikleri izlenimleri unutmadan kayıt altına alsınlar ve bu kayıtları sistemli bir şekilde işleyebilsinler. Sıradan bir insan için çok sofistike gibi görünen ilmî araştırmaların ve felsefî çalışmaların başlangıcı hep gözleme dayanıyor. Soyutlayıcı ve genelleyici zihinsel yeteneklere sahip olan bilginler ve feylesoflar bilimsel bulgularının başlangıcında ve felsefî sistemlerinin doğru aşamasında daima gözleme dayanırlar.

Genel manada gözlem, insan tarafından dış dünya üzerinde yapılabildiği gibi insanın iç âlemi üzerinde de icra edilebilir.

Çünkü insan kendi dışına çıkıp kendisini gözlemleyen bir varlık veya bir mahlûktur. Bu çalışmada “varlık” kelimesini kullandığımız zaman varoluşu bir gerçeklik olarak kabul ettiğimiz için seküler, “mahlûk” kelimesi kullanıldığında da bir yaratıcıya gönderme yapıldığı için dinî bir söylemden söz açıyoruz demektir. Ayrıca burada hatırlatmak yerinde olur ki genel manada insan eğitilebilir, hatta insanın eğitilmesi zarûrîdir. Bilimsel bilgi üreten âlimin ve felsefî bir sistem kuran feylesofun zihinsel yetenekleri, hayal ve tasavvur güçleri uzun bir eğitim sürecinden geçmiştir.

Bu satırlar gözlem hakkındaki düşüncelerimizin ve değerlendirmelerimizin kısa bir hülâsasıdır. İleriki sayfalarda gözlem kavramına tarifi, muhtevası ve şümûlü ile birlikte yine temas edeceğiz.

KENDİNİ İDRAK EDEN ÇOCUK

Birey kendini idrak eden çocukluk döneminden itibaren gözlem yapmaya başlar. Bu cümlede kilit sözcük, çocuk için “kendini idrak eden” nitelemesidir. Kanaatimize göre ilk hatırladığımız ve asla unutmadığımız çevre, insanlar ve olaylar, kısacası bize ait özel ve öznel uzay içindeki “ben”, çocuğun kendini idrak etme safhasının başlangıcını teşkil eder. Kendini idrak eden çocuk, yani hayatın başlangıcındaki birey çevresinde birçok insan, birçok canlı ve eşya gözlemler. Sadece gözlemlenmekle kalmaz, aynı zamanda bunları deneyimler. Burada “deneyim” tabirini çevrede var olan özel ve öznel uzayın -ki muhtevası insan, canlı ve eşyadır- statik olmayıp dinamik bir karakter sahibi olmasıyla ilişkilendiriyorum.

Kendini idrak eden çocuk, çevresinde var olan uzayı sadece durağan bir nazarla gözlemlenmekle kalmaz. Bu uzayın devingen olması hasebiyle oradaki değişimleri de sürekli olarak gözlemlenmeye devam eder. Dolayısıyla önce göz hafızasında, onunla birlikte kulak hafızasında ve sonra diğer duyu organlarının hafızalarında üst üste düşen ve birbirinin devamı olan seriler halinde izlenimlerin sahibi olur.

Bu özel ve öznel uzay, hareketli ve değişkendir. Bu değişkenliğin bir kısmı kontrolümüz dışındadır. Çevremizdeki zamanı ve onun sebep olduğu, mesela iklim ve bitki örtüsü gibi, değişiklikleri kontrol edemeyiz. İçine doğduğumuz

doğal mekân kontrolümüz dışındadır fakat insan olarak yapay mekânlar ve eşyalar üretebiliriz. Özel ve öznel uzaydaki eylemlerimizi kontrolümüz altında tutabiliriz.

Kendini idrak eden çocuk, hazır bulduğu ve yukarıda kısaca nitelikleri belirlenen mekân ve zamanda deneyimlerine dayanan ilk eylemleriyle bir örgü oluşturur. Bu örgüye “hayat macerası” diyelim. Bireyin her eylemi tekil bir olaydır. Eşya, canlılar ve insan ile ilişkilidir. Her eylem bir önceki eylemin neticesi, bir sonrakinin de sebebidir. Böylece eylemlerimiz, ilmek ilmek hayat örgüsünü oluşturur. Bir başka deyişle söylersek birey, birbirinden bağımsız olmayan eylemler zincirini oluşturan öznedir.

Bireyin hayatında yahut diğer bir deyişle düşünce, duygu ve eylemlerinde hep birileri, birtakım eşyalar ve eylemler vardır. Birey bunları tanısın tanımasın, bu insanlar yaşasın yaşamasın sonuç fark etmez. Hayat örgüsünü veya akışını bir anda durdurup ondan bir kesit yahut bir resim alsak aynı anda birçok kişiyi, birçok eşyayı ve birçok eylemi birbiriyle ilişkili, iç içe ve birbiriyle etkileşim halinde olarak gözlemleriz. Bu tespit bizi, hayat aklî olarak açıklanamaz sonucuna götürür.

Buna karşılık gerek bilim gerek felsefe -ilki daha dar, ikincisi çok daha geniş manada- sınırlar tanımlayarak hayatı açıklamaya çalışır. Her ikisi de aklın ürünü olan bu yaklaşımlar, açıklama sürecini ve çabasını modelleme yöntemi üzerine bina eder. Yukarıda sözünü ettiğimiz bilgin yahut feylesof, gözlemlerle başladığı açıklama sürecini modellemeye geliştirir. Ancak hiçbir model, hayatın tümünü kapsayacak güçte değildir. Burada modelleme hakkında bu kadar söz söylemekle yetineceğiz. Çalışmamızda önemli bir yer işgal eden modelleme kavramı yeri geldikçe yeniden ele alınacak ve tartışılacaktır.

KENDİNİ İDRAK EDEN ÇOCUKTA EYLEM KAVRAMI

Kendini idrak eden çocuğun gözlemlediği özel ve öznel uzay, genel olarak iki ayrı nitelikte obje, eylem ve aktör ile doludur. Bu üçlü; yani obje, eylem ve aktör üçlüsü esasında tek bir kavrama, kısacası eylem kavramına indirgenbilir. Çünkü eşya yahut obje biz bilelim veya bilmeyelim bir eylem ürünüdür. Aktör ise insan için eylemleriyle önemlidir. Bundan sonraki satırlarda kendini idrak eden çocuğun özel ve öznel uzayını sadece eylem kavramıyla tanımlayacağız. Bu eylemler, işlevsel ve simgesel olmak üzere iki türdür.

İşlevsel eylem; hayatın oluşması, idâmesi ve gelişmesi için zorunludur. Bu tür eylemler insanda bulunan akıl yeteneğiyle yakından ilgilidir. Kendini idrak eden çocuk, yaşamak için gerekli eylemleri çok çabuk öğrenir ve bu eylemler onun hayatını kolaylaştırır, mümkün kılar. Bir örnekle meseleyi biraz daha açık hale getirelim. Mesela yemek yemek beşerî bir ihtiyaçtır ve hayatın idâmesi için gereklidir. Bu eylem için yaşanılan çevreye göre değişen eşya ve usûller söz konusudur. Kimileri masa, sandalye ve yemek takımlarını kullanarak etrafı kirletmeden özenle yemek yemeyi öğrenir kimileri de yere yayılan bir yaygı üzerinde ortaya

konan bir siniden yemek yer. Her iki durumda da kullanılan eşya ve uygulanan usûl birbirinden farklı olduğu halde, bunlar işlevsel nitelikleri öne çıkan, hayatı kolaylaştıran ve mümkün kılan olgulardır. Bu örnekleri herkes kendi hayatına bakarak kolayca çoğaltabilir.

İkinci tür eylemler ise simgesel eylemlerdir. Bunlar içsel hayatımızın derinleşmesini, zenginleşmesini ve iç âlemimizin farkına varılmasını sağlar. Simgesel eylemler, duygusal deneyimlerimizi ve birikimimizi oluşturur. Yine bir örnekle devam edelim. Kendini idrak eden çocuk, mesela bir müzik icrasıyla ilk kez karşı karşıya kaldığı zaman bunu hayatında nereye yerleştireceğini kolayca bilemiyor. O seslere bigâne kalamayacağını hissediyor fakat onları nasıl kullanacağını bilemediği için o icranın işlevsel bir nesne olmadığını da fark ediyor. Bu tür bir deneyim, kendini idrak eden bireyin simgesel bir olguyla karşı karşıya kalması demektir. O müzik parçası, yemek takımı gibi doğrudan bir işine yaramıyor ama ihmal de edilemiyor.

Simgesel bir nesneyle yahut eylemle tanışmak uzun zaman alan, belki de sonu hayat boyunca hiç gelmeyecek bir deneyimdir. Çünkü simgesel nesne akılla kavranamaz, duyguyla sezilebilir ve bu duygu hayatın farklı safhalarında farklı görünümeler arz edebilir. Sanat eseri bireyin hayatındaki farklı safhalarda değişken, simgesel bir yer işgal eder. İşlevsel eylemleri ve özneleri kolayca öğrenip hayatımızda belli bir yere yerleştirebildiğimiz halde simgesel nesnelere çevresini aynı kolaylıkla kuşatamayız.

Burada bireyin kendisini korkutan ciddi bir aczi ortaya çıkar. Bu yüzden çoğu insan, simgesel eylem ve nesnelere ihtiyaç duyduğu halde bu aczi ortaya çıkıp görünmesin diye onlardan uzak durur yahut durmaya çalışır. Halbuki simge-

sel eylem ve nesnelere, işlevsel hayatın ruhu boğan ve sıkıcı rutinine karşı engin ve zengin bir muhteva sunar insana.

Sanat faaliyeti de simgesel bir eylem ve nesne olarak başlangıçta biraz ürkütücü, anlaşılmaz, kendini kolay ele vermez bir olgu olarak hayatımızda yerini alıyor. Hatta bazen biz fark etmesek de ruhumuzun, aklın fark etmediği gizli kapılardan girerek iç dünyamızda bir parıltı oluşturuyor.

Birey, karşılaştığı her obje ve eylemi sorgular, değerlendirir. Bu onun beşerî bir yeteneği yahut özelliğidir. Karşılaştığımız obje veya eylemin önce anlamını bilmek isteriz, sonra onu hayatımızdaki yeri açısından sorgularız. Bu obje veya eylem hayatımıza katılacak mı, katılacaksa nerede, nasıl ve ne ölçüde katılacak? Hangi eylemimize, düşüncemize ve duygumuza bir sebep veya sonuç olarak etki edecek? Bunları sorgularız.

İşlevsel eylemler; gözlem, bilme, değerlendirme ve kullanma aşamalarından sonra bireye bir fayda sağlar. Simgesel eylemler ise seyir, temaşa, deneyimleme ve içselleştirme aşamalarından sonra bireye iç huzuru ve ruh zenginliği getirir.

BİREYİN SANATLA TANIŞMASI ÖMÜR BOYU SÜRER

Sanat eseri, simgesel bir eylem olarak hayatımıza katılıyor. Bireyin ilişki kurduğu obje ya da eylem bir sanat eseri ise bu ilişki seyir, temaşa, dinleme yahut okuma şeklinde duyu organları üzerinden başlar. Sonra süratle duygusal alana intikal ederek bireyin duygusal donanımında deneyimlenir. Burada deneyim kavramı, bireyin duygusal donanımında sanat eserine bir yer aramasını ve onunla duygusal bir iletişime geçme çabasını ifade eder. Birey bir anlamda kendi iç âleminde ilişki kurduğu sanat eserine bir yer arar yahut bu eserde kendi ruhu için iltica edilecek bir mahal bulmaya çalışır. Böylece bireyin iç dünyasında deneyim sonucu elde edilen bir iz kalır. Bu, içselleştirir.

Eserle duyu organları üzerinde gerçekleştirilen fiziksel ilişki ile başlayan bu iz, söz konusu ilişki bittikten sonra daha da derinleşerek ve zenginleşerek varlığını sürdürür. Bu özel varoluşa modernist estetik teorisi tarafından “haz” adı verilmektedir. Mesela bir müzede seyredilen bir tablo bireyde sözü edilen bu tür bir deneyimlemeye yol açmışsa oluşan estetik haz belki bir ömür boyu devam eder. Belli bir zaman diliminde ve belli bir mekânda dinlediğimiz bir konserin iç dünyamızdaki akislerini hâlâ hissettiğimizi çoğumuz hatırlarız. Çünkü o, bizde içselleşmiştir.

Kısaca sanatla tanışmamız, çocukluğumuzun kendini idrak etme aşamasından itibaren başlar ve bu süreç hayatın her aşamasında kendini yenileyerek hayatın sonuna kadar devam eder. Çünkü ruhumuz sanatla ilişki kurmakta zorunda olan bir donanımımızdır. Bu donanım, aklın çerçevesine girmiyor. Onu kendi ufkunda ve uzayında özgür bırakmak mecburiyetindeyiz.

Bireyin sanatla tanışması sanat eseri üzerinden başlıyor, bu tanışmanın bir ömür boyu sürdüğünü ve sonuçlanmadığını ileri sürüyoruz. Birey işlevsel eylem ve objeleri bilir, kullanır ve onlardan bir fayda sağlar. Diğer bir deyişle, bu tür obje ve eylemler birey tarafından kuşatılabilir. Buna karşılık sanatsal bir obje yahut eylem, birey için daima gizemli bir tarafı olan bir olgudur. Bir sanat eserini hiçbir zaman tam manasıyla anladım, idrak ettim ve kuşattım diyemeyiz. O her zaman kesitinde bize o vakte kadar farkına varmadığımız yeni bir boyutunu hissettirir. Çünkü derûnî veya ruhsal hayatımız aklımız tarafından kuşatılmıyor. Bu hayatı sadece anbean deneyimlemek ve ondan haz duymakla yetiniyoruz.

Birey belli bir zaman diliminde ve belli bir toplumsal yapıda yaşar. Bu zaman diliminin ve o toplumsal yapının belli nitelikleri olduğunu da gözlemlerimizle ve incelemelerimizle biliyoruz. O halde bireyin sanat eseriyle tanışması, bu sözünü ettiğimiz toplumsal yapının nitelikleri çerçevesi içinde gerçekleşecek bir olgudur ve bu olgu onlardan bağımsız olmayacaktır.

EĞİTİM SÜRECİNİN AKTÖRLERİ VE İÇERİĞİ

İnsanın eğitilebilen bir varlık yahut mahlûk olduğunu ve bu eğitimin zarûrî olduğunu sık sık söyleyeceğiz. Eğitim söz konusu olduğunda bu sürecin iki aktörü ve bir de içeriği olması icap eder: Aktörlerden biri eğiten, diğeri eğitilen, içerik de eğitimin konusu olmak üzere.

Şu halde “Kendini idrak eden çocuğu kim eğitiyor ve onu hangi içerik ile eğitiyor?” sorularıyla karşı karşıya kalıyoruz. Hemen herkesin malumudur ki kendini idrak eden çocuğu yakın çevresi, hatta en yakın çevresi; annesi, babası, sonra diğeri aile büyükleri, sonra sosyal çevresi, mesela öğretmenleri ve diğeri yakınları eğitir. Yukarıda sözünü ettiğimiz işlevsel eğitim sürecinde de bu aktörler yer alır.

Kendini idrak eden çocuğa yemek yemek, selam vermek, giyinmek gibi pratik uygulamaları ailesi öğretiyor. Daha sonra bu eğitim sürecine okulda öğretmenler dahil oluyor. Aynı eğitim sistemi, kendini idrak eden çocuğun simgesel eylem ve nesnelere karşılaştığı zaman alacağı tavır ve göstereceği davranış için de geçerlidir. Ona bir müzik parçası dinleten, bir resim gösteren yahut onu bir mimârî eserle tanıştıran ilk deneyimler de yine aynı yakın çevresi tarafından gerçekleştirilir. Yakın çevremiz bizi adeta kendi ta-